1000

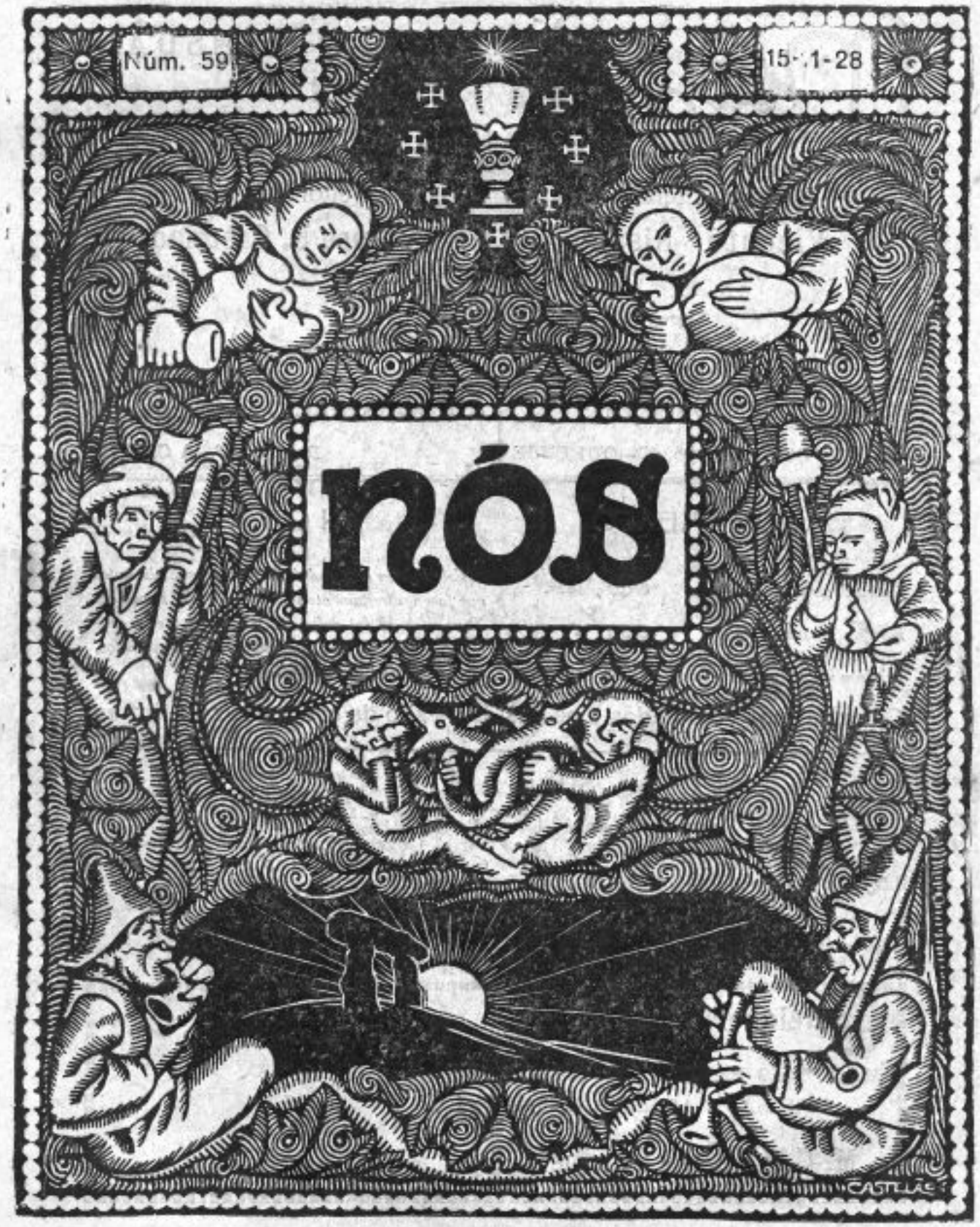

nós.

BOLETÍN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Adeministrador
ANXEL CASAL

DIREICIÓN E REDAUCIÓN:
Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.°—A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce númaros, na Peninsua	6'00 *pesetas.*
Fora da Peninsua	8'00 »
Número solto	0'70 »

NOTA

Este boletín non pubricará máis orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

Clamor na encrucillada, por F. Bouza Brey.
A eirexa de Santa Eufemia d'Ambía, por M. Gómez Moreno.
A eirexa de Santa María de Mixós e as suas aras romanas; por Fermín Bouza Brey, M. Fuentes Canal e Xosé Ramón e Fernandez Oxea.
Por terras orientals, Cartas de Avelino Gómez Ledo.
Catálogo dos Castros Galegos, da Seizón de Prehistoria do S. E. G.
Arquivo Filolóxico i-Etnográfico de Galiza.
Os homes, os feitos, as verbas, pol-a Redaución.

Reloxería ZENTH

MÁQUINAS PARLANTES. DISCOS
AGULLAS e ACCESORIOS

M. CALVIÑO - Ourense

Vicente Risco

Abogado

Santo Domingo, 47-2.° Ourense

Nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano X ★ Ourense 15 de Santos de 1928 ★ Núm. 59

CLAMOR NA ENCRUCILLADA

No anal de Amado Carballo

Catei ollos verdegados
sob dos piñeiros
—hei medo!—
de ramallos arrepiados,
cachoupos arregañados...
arregañados...

No trivium ispíuse a Lúa
de estrelas novas
—hei medo!—
ó saber da morte túa.
E a mendiña ficou núa...
ficou núa... núa...

Pé de cruceiro atravesa
a Santa Compaña.
—Hei medo!—
Entregaime a facha alcesa,
Poeta, que a vida pesa.
Convosco xa non hei medo!

F. BOUZA BREY.

A Eirexa de Santa Eufemia d'Ambía

Os achádegos d'eirexas galegas, anteriores â implantación da arquiteitura románeca en Sant'Iago, con éisito tan soberán, van cundindo, por sorte, e aínda caxeque ô azar, de modo que agora poderánse engader tres ou catro mais, ben curiosas. Mais esta sorte xustifícase razonablemente como premeo ô esforzo laborioso d'un grupiño de galegos cultos, que sacrifican o seu tempo, os seus meios e aínda o positivo do seu porvir, en ben da arqueoloxía patria, asegún pr'os lectores de NÓS é ben notorio. Colaborando agora co-iles cumpro un deber, e escribindo

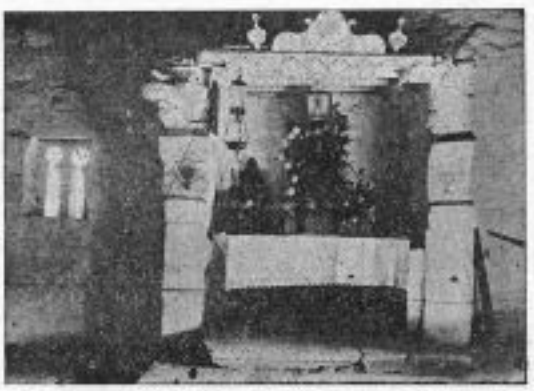

Interior da ermida de Santa Eufemia de Ambía co que subsiste dos arcos entre as capelas ousidaes

estas liñas satisfago un desexo ben gustosamente.

No outono derradeiro, tres ou catro artistas, antusiastas e ben preparados, percorrían toda España preparando un dos proieutos mais xurdios da futura Esposición internacional de Barcelona. Trataban de se documentaren sobre as nosas arquiteituras rexionás; así chegaron â aldeia de Santa Eufemia d'Ambía e estudaban unha casa, cando se viron sorprendidos pol-o aspeuto da sua hermida, que lles evocou trazas d'antiguidade ben estranos; trataron de reproducila, mais caía o serán e non poideron obter mais que un borrón fotográfico e un apunte. A descoberta estaba feita; o señor Utrillo comunicábamo en Barcelona denantes de rematar o ano; trasmitín a nova ôs amigos d'Ourense e xuntos, n-un belo día do mes de Xulio derradeiro, poidémonos recrear co-a sua vista.

É probábele que a eirexa de San Salvador e Santa Eufemia sobr'a Arnoya teña a sua documentazón, e cecais pubricada; mais non intento tan xiquera buscala. Non é monografía, senón impresiós de arte o que agora trazamos. De antiguidade alí queda un testemoio, no soporte da gran pedra do seu altar, que é unha ara romana volta do rivés co seu remate superior de molduras por base, e un letreiro que díz:

AVRELIVS
FLAVS
TANITACMV
NYMPHIS
EX VOTO

A sua lectura, dificele na terceira liña, semella segura, non obstante ser descoñeci-

Fenestra da capela ousidal central de Santa Eufemia de Ambía

do por alí, ainda na sua radical, o nome xentilicio que, asegún probabilidades n-ela se consigna. Somentes resultan semellantes o *Dannotalis* d'unha inscripción d'Alisia, en Borgoña, *Tanotaliknoi,* n-outra de Novara. e unha posíbele *Tannitalis,* muller leonesa, quedando incerto si é nome céltigo ou ligur: millor o primeiro.

Da eirexa mesma quedan dous preciosos testimoios en pedras labradas que s'ostentarían ôs lados da sua porta, e agora están, unha servindo d'apoio a un canasto e a outra na parede d'unha casa. Teñen respectivamente 102 X 43 e 77 X 55 cmts. de superficie e 18 de grosor; son de pedra de grá e levan istes letreiros grabados de bulto:

FENESTRA DA CAPELA DO LADO DO EVANXEO.

+ SCI SAL VATORISSC — + SCE E VFEMIE

O altor das letras chega a 17 cmts. e a sua paleografía obedece con seguranza a infruxos mozárabes, car'o séculos X: a forma do T é definitiva pr'aseguralo.

Tocantes ô edifizo, tivo que sofrir gran míngoa en tempo relativamente moderno; subsiste do primitivo o testeiro e parte, ô menos, do lenzo meridional, conformándose elo co dato tirado das inscripciós devanditas, pra clasificalo coma obra do século X, anterior se cadra ôs de Celanova e San Martiño de Pazó, e tamén con infruxo mozárabe ben ostensibele, dentro da sua rudeza. É pequeno: o seu anchor por adentro non pasa de sete metros, distribuído en tres naves, das que a central excede somentes en 16 centímetros, ás suas colateráes, e formarían a cabaceira tres capelas abovedadas en sainte a central e co-a sua dobre ventaniña cada unha.

Por afora o aparello ousérvase limpo, feito con sillares de grá moi desiguás, axustados coidadosamente, grandes e pequenos, e moitas veces en corte d'escuadra, o mesmo que s'ouserva no recinto de Lugo, por eixempro xunto â porta Nova e n-outros edifizos perto do século X. O grosor dos muros apenas chega a meio metro, e as fendas do testeiro deben vir da sua flebeza pra aguantaren o empuxe das voutas de cañón, cuios restos na capela môr parecen ainda visíbeles, sobre unha moldura da cornisa, e outras, de simple filete habían servir d'imposta ás colaterals. Un arranque de pilar pegado ô muro do meiodía, marca cecais o lindeiro das capelas, quedando o demais perdido por derribo dos muros e arcos divisoiros; mais, tocando no testeiro subsiste boa parte de dous arquiños que abrían comunicación antr'as capelas caso único, que eu seipa. Istes arcos son de ferradura, moi acentuada, compostos de poucas doelas e arrancando sobre impostas, moi con perfil de

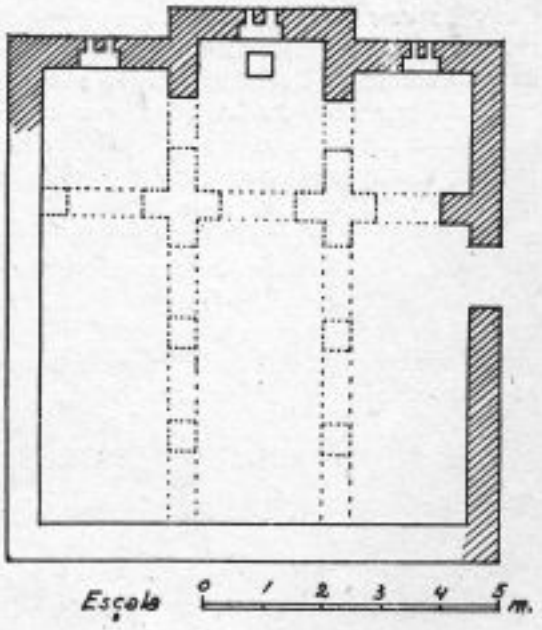

PRANTA DA EIREXA DE SANTA EUFEMIA D'AMBÍA

gorxa ou peito de pomba ben resaltadas e revolto; o alto das xambas soilo chega hoxe a 1'15 metros; e si, como semella, non medían mais de 80 cmts. d'anchor istes arcos, o seu peralte tivo que chegar ô semirradio.

O mais chamativo e curioso do edifizo son as fenestras dispostas coma cousa do 1'50 metros sobr'o pavimento, formando parexas d'arquiños de ferradura moi desenrolada en duas d'elas, com'as do Mosteiro d'Eiré, e compretamente pechadas en círculo cos seus respeitivos rectángulos calados debaixo, na colateral da epístola. Ela e a sua compañeira compóñense de duas pezas de grá, unha riba da outra; mais na central hai duas xambas lisas e unha pilastra, coma sostés soltos da outra pedra, onde van abertos os arcos, antre adornos de estrías, unha parexiña d'outros arquiños de ferradura cegos, arquivoltas sogueadas e, por remate medial dous tallos curvos, exactamente como nas fenestras da nave alta de S. Salvador de Valdediós n-Asturias, salvo non ter alfiz estas de Santa Eufemia; mais é analoxía valiosa que atrai proximidade de datas: S. Salvador sábese que foi consagrado en 893. Por riba d'esta fenestra, ábrese outra, pequena e rectángular. A colateral do lado do evanxeo decórase con estrías e algo de adorno, do mesmo feitío da central; en troques a oposta é compretamente lisa. N-Asturias non son raras as fenestras d'unha peza, con moito adorno; correspondentes á edifizos xa desaparecidos moitas d'elas; eiquí en Galiza resultan, pol-o d'hoxe, estas de Santa Eufemia as mais galanas, e tras d'elas vénselles xuntar a de San Xohan de Camba, conservada no Museu d'Ourense. As fotografías adxuntas darán ideia do seu aspeuto. E abonda como avance pr'o estudo do moimento que abre agora unha serie nova en Galiza.

M. GOMEZ MORENO.

(Trad. de R.)

Arrinconado riba da tarima que sirve de cuberta ô altar da capela de Santa Eufemia i-emporcallado de poeira topamos unha curiosa imaxen de Cristo crucificado valiosa mostra da arte popular no século XII e cuio fotograbado pubricamos na páxina 215.

A escultura está moi maltratada; háchase hoxe arredada da cruz, que se perdeu, e ten unha grande mutilación no brazo direito e outra menos importante no pé esquerdo.

Pol-a factura, de un arcaísmo sorprendente, ten grandes somellanzas co cristo de marfín que pertenceu a El rei Fernando I e que se garda no Museu Arqueolóxico de Madride. O sainte dos peitos, a talla ruda das costelas, todas elas paralelas, i-o agudo do arco que forma o hoco intercostal baixo do esternón, son de un grande parecido nas duas esculturas. Un detalle caraiterístico do Cristo de Santa Eufemia é a colocazón da faldra marcando pra baixo a curvatura do ventre.

Non embargante hai unha grande diferencia entre ista imaxen i-as análogas coñecidas en Galicia da sua época, incluso co Cristo da Capela da Asunción da Catedral de Ourense. A rudeza da escultura de Santa Eufemia faina grandemente intresante e cecais esto a faga parecer como o mais arcaico de todol-os crucifixos románicos da nosa terra. Somentes por esto merecería un pouco de atención e de millor coido do que ate hoxe tivo.

X. R. F.

Pida â nosa Adeministración

ROMANCES GALEGOS

por

E. BLANCO AMOR

Prezo 4 pesetas.

Xa no prelo o DICCIONARIO de D. Eladio Rodríguez González, rogamos ôs nosos lêtores que desexen suscribirse nol-o comuniquen axiña

A EIREXA DE SANTA MARÍA DE MIXÓS E AS SUAS ARAS ROMANAS

TRABALLO PRESENTADO NO SEMINARIO D'ESTUDOS GALEGOS POL-OS SOCIOS, SEÑORES:

D. Fermín Bouza Brey, D. Manuel Fontes Canal, e D. Xoxé Ramón e Fernandez Oxea

A intensa e fértil campaña desenrolada iste vran pol-a Comisión de Catalogazón de Moimentos do «Seminario de Estudos Galegos» tivo un feliz coroamento co hachádego da interesantísima eirexa de Santa María de Mixós, levado á cabo por nós nos pirmeiros días do pasado mes de Septembro.

Dada a proisimidade á que o lugar de Mixós se atopa da vila de Verín —da que o arredan uns catro kilómetros pol-a estrada de Laza— faise raro que tan curioso edifizo teña pasado ata hoxe sin que da sua cisistenza se decataran os investigadores nin os turistas. Cecais ésto teña dimanado de que a estrada é de feitura recente e ainda non chega á Laza, pol-o que hai que desbotar a perspectiva de un longo viaxe de recreio; ou tamén poidera influir n-iste silenzo en que ten estado a eirexa de Mixós o feito de atoparse agarimada e protexida pol-as casiñas aldeás, como si elas houberan sido as únecas que se diran conta do seu valer e a quixeran gardar pra si avaras do tesouro.

A pequena aldeiña de Mixós tén ademirabel emplazamento. Deitada n'unha ladeira de Monterrei, somella descansar ô coido do sonado castelo namentras axexa a vizosa campía do val dionisiaco que diante d'ela se desenrola co prestixo antigo das cepas seculares queimadas ô sol. O río Támega, que devala ôs seus pés, inda pon no engado da paisaxe unha leda nota de poesía.

Mixós tivo parroquia baixo a advocazón de Nosa Señora das Virtudes deica o arranxo parroquial do ano de 1896 no que pasou á ser anexo da veciña de San Mamede de Estevesiños á que hoxe pertence.

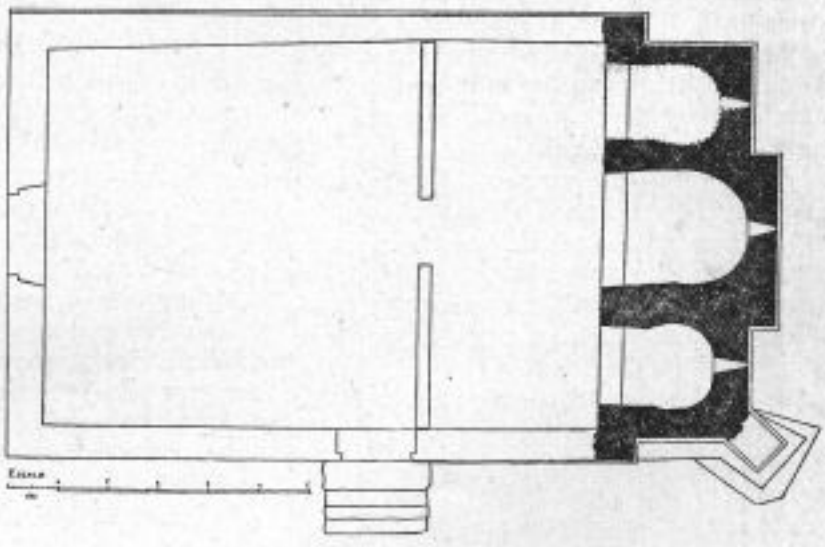

Fig. 1.—Pranta da Eirexa de Mixós

No «Libro de bautizados da Nosa Señora das Virdudes do lugar de Mixós» correspondente ô ano de 1715, atopamos a descripzón detallada da demarcazón parroquial que dí:

«La demarcación de la parroquia y coto de Mijós empieza por el marco que llaman de Valde-Mel y divide el término de Pazos y

Mijós y de allí va derecho a la Lucenza que va a dar en las Piedras Prietas y a la Hermita de San Salvador de Uzeira y de allí va por el Camino viejo del carro derecho al Picoto y a la Peña de Mijós que se dice Pena das Cruzas y de allí al Marco de Piedra Chantada y o Marco de Castiñeiriño y a la Piedra o Padrón de Vilela, que está pegado en el río, se vuelve a dar derecho en el marco que está debajo de la casa de Juan de Alanis y de allí va derecho al marco de la fuente *quiquiñas* que ahora llaman *quiriquiñas* y al Marco de Valde-Mel en donde empezó.» (1)

En balde tratamos de atopar a proba documental da data de fundazón de esta eirexa; todal-as nosas xestiós foron inuteis e sômentes poidemos acadar algús testimoios que fan referenza â sua grande antiguidade.

O lugar de Mixós foi donado á Celanova pol-o rey Alfonso VII asegún carta de Valladolid de 4 de Febreiro do ano 1155, como consta na relazon dos territorios dados á Celanova pol-os Reis, basada n-unha nota do Abade do dito mosteiro dada no ano 1834 e publicada pol-o Sr. Fernández Alonso, a cal dí: «Y en tierra de Varonceli Santa María de Verín con su villa y Mijos» (sic.) «et aliam eclesiam de Palaciolo et mitra de Varoncelli. Santa María de Verín cum sua vila Moxous.» (2) Esta donación foi mais tarde confirmada por Fernando III o Santo.

No século XIV ainda debia eisistir o mosteiro de Mixós por canto no ano de 1366 «a petición de Juan Pérez, monje no overcal de Mijoos» (3) trasladóuse a carta de poblazon da vila de Verín.

Poucas son as notizas que nos da o P. Yepes, referentes â situazón i-estado en que se atopaba a eirexa; e non fai senón decirnos ó que a tradizón local señala como antigo acougo de freilas dependentes da ilustre casa celanovense. Dí o erudito frade:

«Santa María de Mijós fué monasterio antiguo de monjas de San Benito que estaba como media legua de la villa de Verín y en las reliquias que hoy día se ven de los edificios y en la traza y antigüedad de la iglesia, sus

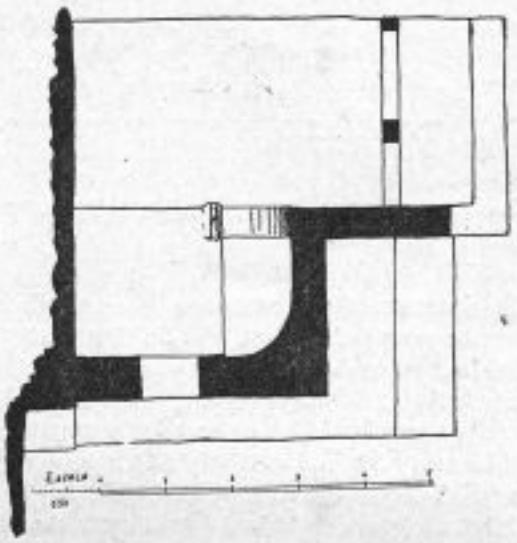

Fig. 2.—Seizón lonxitudinal do ousío da ezquerda

capillas y coro alto y bajo y otros vestigios que se conservan de aquel tiempo dan muestras de que hubo allí un monasterio en tiempos pasados en los quales por una bula del papa Honorio se anexó a Celanova.» (1) E segue falando do culto á unha imaxe do crucificado e â virxe titular.

A falla de documentazón referente â data da fundazón da eirexa de Santa María de Mixós, fai que teñamos que recurrir ôs datos que nos poida proporcionar a feitura do edifizo cos seus escasos elementos decorativos os que, de seguro, nos darán algunha luz que contribuirá á deixar en claro esta incógnita.

Vexamos o que nos dí a eirexa de Mixós.

* * *

Actualmente presenta o edifizo duas partes claramente distintas: a cabeceira, que é o que resta da primitiva eirexa, i-o corpo da nave, de época moito mais moderna (fig. 1).

A cabeceira da eirexa está formada por

(1) Primeiro folio v. A demarcazón remata:» Año de 1584. Véase el Archivo de Celanova».

(2) Benito **Fernández Alonso.** «Documentos históricos. Testimonio de un privilegio de D. Fernando III el Santo confirmando otro de D. Alfonso VII el Emperador por el que se donan varios lugares al monasterio de Celanova». *Bol. de la Com. Prov. de Mon. Hist. y Art. de Orense*». Núm. 7 Marzo de 1899.

(3) Arturo **Vázquez Núñez.** *Bol. de la Com. Prov. de Mon. Hist. y Art. de Orense*». T.° I. Núm. 14, Maio de 1900.

(1) R. P. Fr. Antonio **Yepes.** «*Crónica General de la Orden de San Benito*». T.° I, f. 30.

tres ousos de planta cadrada por fora e redondos con lixeira tendenza â ferradura, no interior. Os tres ousos están cubertos por bóvedas de cañón rematadas por un carto de esfera, (fig. 2) sin mais abertura ô esterior que unha estreita fiestra, a cal está aberta tan sô no ouso da Epístola. Baixo a central aparece grabada na pedra unha pequena cruz de Malta na banda de fora.

Entre o ouso central e o do lado da Epístola, subsiste o arranque de un arco, claro indizo de que a primitiva eirexa foi unha pequena basílica de tres naves de cortas dimensiós, pois o ancho total da eirexa e de pouco mais de sete metros (fig. 3).

Servindo de base âs pedras de altar das capelas central e do Evanxeo hay duas aras romanas das que nos ocuparemos ô final de iste traballo.

Os arcos que abren os ousos son ultrasemicirculares con tendenza â ferradura prolongando a sua curva, os laterás, n-un tercio do radio, e o central en dous quintos; de iles un quinto é de peralte e no outro quinto a curva reentra. (fig. 4) Os tres arcos están retraídos respecto da imposta na que se apoian e os seus diámetros son un pouco maiores do que a abertura de entre as xambas. Todos istes detalles do trazado dos arcos son característicos das construzóns visigóticas e dan ideia da antiguidade de iste edifizo.

A planta, pol-a contra, cos seus tres ousos na misma liña da cabeceira e pol-a sua forma cadrada por fora e redonda por dentro é unha cousa desusada nos templos visigodos.

Ben sabido é que a disposizón de unha eirexa con un ou con tres ousos responde âs advocazóns que aquela teña. Nos primeiros tempos do cristianismo cada templo tiña unha soia advocazón cuio altar colocábase no único ouso situado na cabeceira da eirexa. Non conecemos ningunha eirexa, das tidas por visigodas, que non adopte esta disposizón. A basílica de Segóbriga coa sua enorme cabeceira i-as suas tres naves ten un soio ouso e no mesmo caso está a basílica de Manacor.

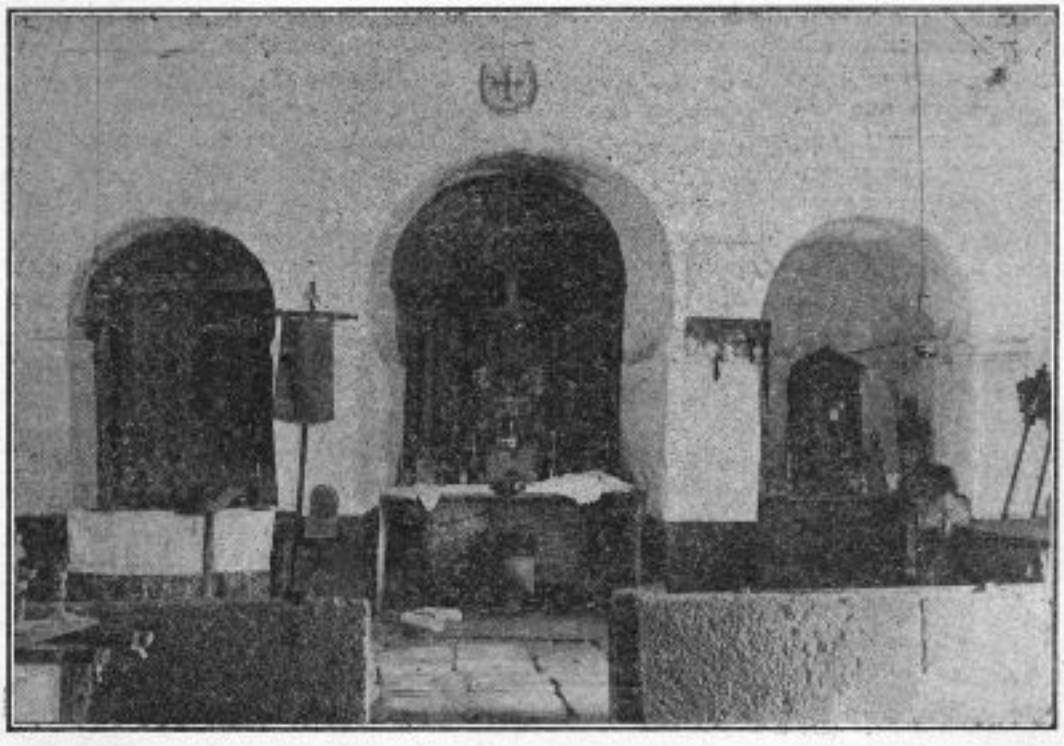

Fig. 3.—Arcos ousidaes da eirexa

(Rematará no número próisimo).

POR TERRAS ORIENTALS

(CARTAS ENCOL DA MIÑA PILINGRINAXE)

I

Xénova

Cumpro o meu ofercido esquirbíndoche istas liñas nas que recollo as impresións anotadas denantes no meu *carnet* de viaxe. Non coides que vas ler cousas outisimas: as miñas son intrascendentes, que eu son inimigo das filosofías de «a cadela» e das outras se son amigo (ti ben sabes canto ademiro ôs bós filósofos) non quer dicir que eu me creia capaz de marañalas.

Moitas ganas tiña de facer iste viaxe, en particular, pol-a Terra Santa, siguindo o exempro d'aquela virxe galega santa Etheria, a que nos deixou un tan curiosiño *Itinerarium* que calquera dia hei de tradocir â nosa língua, se Deus m'axuda; mais co-as ganas non chegaba endexamais, hastra que a Providenza compadecida de min facilitoumo n'unha forma dina de pôr cubiza on príncipe.

Xa se me facía lonxano o día da partida e solasmentes fallaban oito días pra partir. O meu temperamento bulía d'eiquí pr'aculá movido pol-a ideia fixa do viaxe. O meu célebre polarizado fervía e de tanto ferver seica foi producida aquela dôr de cabeza co-a que amañecín o mesmo día tan desexado. Arranxei as maletas, pidín un taxi por teléfono e no intre que as acomodaba n'il díxenlle ô chofer sen darme conta:

—¡Á Terra Santa!

Fitoume moi dispacio c'unha surrisa que me deu ben que pensar e vendo que non botaba pra adiante berrei:

—¿Imos ou non imos?

—Onde, señor.

—Pois â Estazón.

Namentres atravesaba o Retiro pra atallar, deporcateime de todo e aínda que a cabeza me doía de demo boteime á rir coma un neno, non sen que o chofer voltara contra mín a faciana chea de risa moi galega.

Cando parou espeteille:

—Xuro que tí és de Nogueira de Ramuín.

D'ista vez xa non ríu. Espaventou os ollos moi ademirado e tatexou:

—E ¿en que mo conoceu vostede?

—Ai, iso non cho podo dicir agora que estou de moita presa. Toma unha boa propina e cala.

E pasába e repasaba as pesetas sen deixar de me siguir cos ollos.

Poucas horas no expreso e xa me tés en Barcelona a gran cibdá catalá. Nunca vou alí sen anotar un pulo baril cara ô progreso. E non sallo sen fonda ademirazón pra isa raza irmá que traballa. Canto temos de aprender os galegos dos catalás! Pirmeiramentes iles teñen xa unha gran cibdá que ven a sere o crisol unificador de todal-as actividás e tamén o selo da persoalidade. Galiza aínda non tén unha gran cibdá, nin tampouco unha literatura coma a que se amostra eiquí nas libreirías que berra e debátese por conquistar mais alá das fronteiras. Temos sona de solidarios e práuticos os galegos e iso é verdade cando nos atopamos fora da terra, pro n'ela somos o pobo mais feramente individualista que conozo.

Barcelona é unha das tres pelras que forman o colar mediterráneo e das tres penso que é a de mais prezo. A Hespaña debe facer por lucila ben na sua coroa.

Dispois de nos deter un pouco en Marsella, onde coma en Dinamarca hai moita morralla que cheira á podre, ábrese ante nós o cosmoroma da Costa Azul. O tren tece e

destece co mar unha contradanza chea de elegante beleza. De cando en cando fai un respiro nas estazós.

Alá se queda erguida no cume tal que unha esenza inmorredoira a santa imaxe de *Notre-Dame-de-la-Garde* que parece nos dar o ¡adeus!

A pirmeira vegada que pasei por eiquí quedei parvo, non das belezas con ser moitas, senón do que pode a literatura. Non hei negar os encantamentos que se amostran soerguidos pol-a mau do home, pro quero que me digas pol-a mai que te paríu: os que temos ben esculcadas as nosas rías e conecemos todol-os recantos enfeitizados da nosa terra, o crima, os pazos, os mosteiros en ruínas ¿quedarémosnos co-a boca aberta eiquí? Â nosa terra cómprelle unha boa inieuzón de literatura (falo no senso turístico que pol-o demais aborrezo d'ela).

Niza, Mónaco, Mentón, San Remo... van pasando ante nós afermosadas co-a fermosura das donas parisiens, con moito rinmel, con moito carmín, locindo os derradeiros modelos que en todol-os ordes impón a moda.

Chegamos a Xénova ben entrada a noite. A cibdá dos pazos de mármol, argulosa do seu porto e do seu cimeterio, garda pra mín non sei que cousa simpática. Porque non é o cimeterio que por tres ou catro vegadas visitei pra ver de se me convencía e non me convenceu, somellándome cousa de novos ricos (canto mais val e can aprofundamentes fala ô curazón o homildoso de Pisa, berce do renacimento italián): nin é o porto con ser baril; nin os moimentos con ser de tan rexo entronque histórico: é algo que se respira no ar, impalpabre, ingrávedo coma a ialma dos indivídos que non se vé e está toda en todas e cada unha das suas partes, matizando co-a vida o supremo feitizo dos seres.

Pol-a mañán despertoume unha música marcial. Asómome â fenestra e vexo un fato de rapaces co-a brusa moura e o pucho feixista marcando un paso militar. Dispois vexo outros e outros... Son os *ballilas* que os veredes hoxe en todal-as cibdades de Italia. O ano vintecinco eu non vira tal cousa. Pro agora noto un ambente callado de militarismo, de imperialismo, que me pón medo. Relémbrome que d'aquela un *camiccia nera* me dixo: nós pirmeiramente tiñamos paus cos que defendermonos, hoxe temos pitolsas, mañán hemos ter fusiles, ametralladoras, aeropláns...

Ô lonxe ouvense aínda as notas algueireiras do hino que parece desafiar á un:

Giovinezza, giovinezza,
Primavera di bellezza,
N'il fascismo é la salvezza
De la nostra libertá...

A. GÓMEZ LEDO.

CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS

PUBRICADO POL-A SEIZON DE PREHISTORIA
DO «SEMINARIO D'ESTUDOS GALEGOS» DE SANT-YAGO

CONSIDERAZÓNS ARQUEOLOXICAS

CANTIDADE DE CASTROS.—A densidade castrexa da terra de Celanova é flebe. No val de Vilamarín, pais tamén típico de meia montana, rexistráronse once castros, nos termos de trece freguesías (1) e na bisbarra agora catalogada non alcontramos

(1) Véxase o 1.º fascículo de iste Catálogo.

mais que dazaseis espallados nas xurisdizóns de corenta e duas parroquias. Esprica quizais iste feito a natureza vizosa e rica do outo val do Barbantiño, terra de chans lenturentos e abondosa en pastos e a maor probeza do val meio da Arnoia, mais fragoso, mais seco e con correntes de auga á camiñar de cote no fondo de estreitas quebradas, debéndose notar á iste respecto, que na freguesía de Espiñoso, moi poboada e rica na actualidade, érguense tres castros; os de Vimieiros, Rodeliña e Outeiro de Pazos, circustanza verdadeiramente notabre e que en poucas ocasións se repite.

Coidamos pol-o tanto, que os factores económicos teñen na destribuzón xeográfica dos castros unha decisiva importanza que seguramente patentizará a intensificación dos traballos catalogadores, amostrando que a densidade castrexa aumenta en razón directa da fertilidade e boas condizóns pr'a vida de cada territorio.

O de Celanova, sen ser probe na sua totalidade, abrangue no seu borde setentrional rexións emparentadas cas dos cotos do val do Miño, que deben hoxe a sua relativa prosperidade á un cultivo compretamente histórico na Galicia, como é o da vide, e no nacente e sobor de todo no sul, alcóntrase flanqueado por fortes erguementos montesios, onde a poboazón nunca debeu ser mesta, abondando ô noso xuizo a menzón de todas istas particularidás, pra espricar o escesivo espallamento dos castros na terra obxeto de iste fascículo.

EMPRAZAMENTOS.—Son os normales e correntes en todol-os países onde existen acrópoles protohistóricas. Quer decir, que as de Celanova, érguense de cote no cume de montes ou monticelos de altor variabre, mais escolleitos pol-o xeral entre aquiles que presentan abas mais pinas e mais ceibes dos debalos de outros montes.

Non parecen ter sido preferidos os cumes de cotas fortes, pois soio tres castros, os de Trelle, San Marcos e Furriolo están postos nos soás prominentes das divisoiras de augas; os dous primeiros na do Miño ca Arnoia e o terceiro na de iste río co Limia, i-en cumes que atinguen respectivamente, 600, 570 e 750 metros sobor da xorfa do mar. As restantes estazóns rexistradas, costruíronse en outeiros de cota flebe anque de encostas pinas e sempre perto de torróns farturentos ou pol-o menos de boa produzón.

Un feito chocante na localizazón dos castros da terra de Celanova é o de apareceren sete de iles axuntados en dous fatos tan apreixados, que o camiño á percorrer entre os mais afastados de cada un, non chega a dous kilómetros. Forman o primeiro grupo os de San Marcos, Peneda da Lebre, Outeiro de Fontefría e a Rodela de Faramontaos que se situan ô redor de unha chán carpacenta do monte de Paradela, e o segundo, os de Outeiro de Pazos, Outeiro de Vimieiros e Rodeliña, tan prosimos istes dous, que os seus fondás case se tocan.

Temos que confesar que non alcontramos espricazón satisfactoria pra tal fenómeno, e que soio unha serie de escavazóns metódicas, podería pôr en craro si se trata de castros habitados sucesivamente, ou de unha veciñanza circustancial debida á unha federazón ou alianza.

FEITURA E GRANDOR.—Compre sinalar n-iste apartado o tipo rectangular, pouco frecuente do Outeiro de Doniz ou Vimieiros, Costruido n-un monte de cume arredondado e de forma idéntica ôs da maoría da bisbarra, non se esprica que circunstanzas especiás do emprazamento, obrigaran a empregar unha feitura desusada. Quizais poida ista aporse en parte ô desexo de abranguer na liña de parapeto algunhas penedías que por alí afroran, alcanzando regular outura, mais non coidamos ista razón, satisfactoria de abondo. Parécenos arriscado por outra parte atribuir a sua costruzón a unha raza distinta a que ergueu os demais castros. Pra ser o Outeiro de Vimieiros acampamento de tropas romanas, fallalle regularidade e fallalle a indicazón das portas, sobrándolle en troques o antecastro e o foso esterior da banda do leste, nos que se conservou a traza curva acostumada nas estazóns castrexas galegas.

Queda pois aiquí en pe un pequeno probrema, pra cuia soluzón soio podemos apuntar o dato de que a xuntanza dos catro muros rectos, parece estar resolta pol-o sistema de recantos arredondados, que tanto se pro-

Mtes. da Xestosa
Trelle
Loiro
Souto Penedo
Gargantás
Touzao
Peretra de Montes
Sobucedo de Montes
Parderrubias
Sotomayor
Mezquita
Outeiro de San Marcos
Outeiro de Vimieiros
Penedo da Lebre
Torán
Merca
Mezquita
A Rodeliña
Pico de Castelos
Outeiro de Conterria
Mundín
Espiñoso
Presente
A Rodela
Urós
Queiroás
Anfeoz
Paramontaos
Urós
Penela
Outeiro de Pazos
Rabalo
Río Arnoia
Entreambos Rios
Freijo
Barxa
O Castro
Elfao
Fechas
Mariño
Zarracos
S. Torcuato
Casardeita
Viveiro
Castromao
Castrillón
Paizás
Mosteiro
Soutomel
Seoane
Castromao
Vilanova dos Infanes
Orga
Rubiás
Podertes
Pardavedra
Mourillos
Berredo
Berredo
S. Obrao
M. Penamá
Acebedo
CELANOVA
Albos
Amoroce
Veiga
Furriola
Milmanda
Cañón
Ansemil
Veiga
Outeiro de Rubiós
Domézo
Sorga
M. Calbo
Furriolo
A LIMIA
Cexo
Montes de Cexo
Gontán
Cexo
Ourille
Ourille
Verea
Piselos
Portela
Sanguñedo
----- Probable trazado da vía romana.
Mtes de Bande

diga nas casas coadradas e rectangulares das citanias.

Pol-o que toca á estensón das áreas fortificadas hai que sinalar o grandor considerabre do Castro de Trelle 212 X 170 metros, e a cativeza dos de Mourillós e da Rodeliña 65 X 35 e 40 X 34 metros, facendo notar tamén que o promeio das áreas dos outros castros catalogados é de 125 X 110 metros aprosimadamente, e nidiamente maor qu'a rexistrada no Val de Vilamarín, que anda arredor dos 90 X 60 metros, feito que ven amostrar que as colectividás preromanas da terra de Celanova eran numericamente mais fortes que as de aquela bisbarra.

DEFENSAS.—Os tres elementos defensivos dos castros galegos, terrapréns, valos ou parapetos e fosos, dispoñense pol-o xeral nos de Celanova do xeito mais sinxelo. Os de Castromao, Rodeliña, Outeiro de San Marcos, Outeiro de Fontefría, Rodela, Berredo e Mourillós, presentan soio a prataforma do remate cinguida por un terraprén, que a maor parte das veces está craramente amparado por un muro de cachote en seco. O foso que debía precedelo e os valos que de seguro o continuaban, atópanse case sempre cegados e derrubados, non podéndose rastrexar os seus vestixios mais que na Rodeliña, na Rodela, no de Fontefría e no de Berredo.

Dentro asimesmo dos castros de un soio recinto, o Outeiro de Pazos, diferenzase dos devanditos por ter o seu sistema defensivo, disposto na forma especial que chaman os franceses de *eperon barrée,* forma moi pouco abondosa na Galicia, e da que se alcontra en troques abastanza na terra zamorán de Aliste (1), espricándose a rareza do caso, pol-o emprazamento da acropole, posto no cabo de unha soá montesia, de abas pinas e soio acesibre pol-a banda do leste, que foi a que se cortou c-un forte muro e un ancho foso, quedando o demais do perímetro protexido pol-a sua fortaleza natural e quizais por unha cerca da que non poidemos dexergar a traza.

De pranta mais compricada son os Castros de Vimieiros, Furriolo e Ourille, que ostentan a prolongazón en antecastro, tan corrente sobor de todo nas bisbarras de Deza e Vilamarín. O de Vimieiros é tamén dino de ser notado particularmente por ser o único da terra de Celanova que presenta unha redupricazón de fosos, que se desenvolven da maneira que deixamos espricada na papeleta correspondente.

O Castro de Trelle e a Peneda da Lebre cas suas duas prataformas, do remate, unha e anelar a outra, entran por compreto dentro do tipo de dobre recinto, dos que hai fermosos exemprares na terra de Deza (Goiás, Don Ramiro) na de Caldelas (Castriño da Cerca) e nas imediazóns de Compostela (Castro de Figueiras).

AS PORTAS.—O estado de ruiña en que se alcontran os muros e os fosos dos castros celanovenses, partes do sistema defensivo onde con maor nitideza pode albiscarse o dispositivo das entradas, fai que non poidamos apuntar n-iste apartado ningún novo dato, decindo tan soio que nos terrapréns ren observamos que poidera ser relazoado cas devanditas entradas.

Insistiremos pol-o tanto nos puntos de vista espostos ô catalogar os castros do Val de Vilamarín, á prol da crenza de que os terrapréns debían estar atravesados por estreitos pasadelos ou escaleiras (semellantes á unha descoberta na citania do monte de Santa Trega) e hoxe seguramente acochadas pol-os materiás desprendidos do parapeto e do mesmo terraprén.

O ABASTECIMENTO DE AUGAS.—Nada ollamos nos castros catalogados, que se imite á fonte, puzo nin reservoiro de augas. Dous de iles o Outeiro de Pazos e o de Ourille alcóntranse situados respectivamente en col mesmo dos ríos da Arnoia e do Sorga, cuias correntes poderían fornecerlle seguramente auga de abondo en días de paz, mais tal abastecimento coidamos que doadamente había ser estorbado ou impedido por unha tropa sitiadora que tal cousa se propuxera.

AS HABITAZÓNS.—De todol-os castros de ista terra somente en dous se atoparon restos de casarellas de pedra. Son istes; o de Berredo, que ten no meio da área fortifica-

(1) Véx. Gómez-Moreno - *Catálogo Monumental de España, Provincia de Zamora.*

da, moreas de cachote e o do Outeiro de Pazos, onde os alicerces andan á fartura.

Apesares de elo non nos atrevemos a incruir ningún dos dous no número das citanias, pois os cachotes do Castro de Berredo óllanse soio no centro da prataforma e â beira dos muros do parapeto e por contra os alicerces das casas non o froran por ningures i-en canto ô Outeiro de Pazos, cas suas casopas, ô parecer de pranta rectangular estesas non somente na superfice fortificada, senón tamén, e por certo en grande cantidade, na caída do monte cara a Arnoia, fan matinar millor n-un poboado romano desenvolto n-unha acrópoles preromana, que n-unha pequena cidade indíxena.

OS OBXETOS ASOELLADOS.—Son istes as cerámicas e o machado do Castromao, e as *tégulas* descobertas ô pé da coroa de iste castro e nos de Ourille, Outeiro de Pazos e Vimieiros.

As cerámicas do Castromao, pol-o seu perfil, pol-a pasta, pol-o groso dos testos e pol-a fabricazón á man paralelizanse doadamente con outros restos de grandes vasixas castrexas, principalmente cas descobertas na citania de San Cibrán das Lás, tan imitantes âs que nos ocupan, que semellan saídas do mesmo taller de oleiro.

En canto ô machado que pol-a sua pequeneza e disposizón dos gumes mais parece arma guindadeira que istrumento de traballo, atravemonos á crasificalo entre as *cateias,* armas céltigas, das que apareceu un esemprar probabre en Troña (Mondariz) (1), que se alcontran nas culturas do ferro das estazóns de Ornavasso e de Sanct-Michael (Carniola) e das que falaron Servius (Ad Aeneida, VII, 741) e San Isidoro (Origenes XVIII, 7).

En resume o mesmo material posthallstattico misturado mais ou menos de elementos romanos peculiar da civilizazón dos castros.

OS CASTROS SIN VESTIXIOS DE FORTIFICAZÓN VISIBRES.—Son tres, coma xa queda esposto; o monte do Castro, o Outeiro de Rubiós e o Castrillón, que prantean un probrema intresante e de resoluzón pouco doada cos datos fornecidos por unha sinxela proinspezón dos lugares.

Pol-o que toca ô monte do Castro e ô Outeiro de Rubiós, non coidamos imposibre que con algúns lixeiros traballos de esprorazón se chegaran a descobrir os alicerces das suas murallas, mais o caso é por compreto distinto no Castrillón, monticelo remexido fondamente pol-os pedreiros, e onde non apareceu ren que teña relazón ca arqueoloxía. Á qué deberá o seu nome? Â semellanza da sua forma natural ca forma dos castros verdadeiros? Poderá ser, anque a esistenza da antiga capela derrubada, que menzoamos na papeleta, non deixe un campo pra matinar n-un vello culto alí localizado e cuia lembranza fuxiu arestoras ata das zonas, tan grandemente conservadoras, do folklore.

A VECIÑANZA CON OUTROS XACIMENTOS ARQUEOLÓXICOS.—A terra de Celanova é na actualidade moi probe en mámoas non podéndose sinalar outros grupos de elas, que os do Vieiro (1) e os do monte de San Cibrao (2), postos na divisoiras da Arnoia co Limia e bastante alonxados das acrópoles castrexas.

No onomástico alcontramos somente o lugar da Medorra, situado ô pé do Monte do Castro. Da mámoa ou medorra pareceunos albiscar algún vestixio n-un souto prosimo ô lugarciño de tal nome.

E compre que agora nos fixemos no feito de apareceren obxetos de procedenza romana nas prosimidás ou nos mesmos castros obxeto de iste estudo. Olláronse, en efecto tégulas, ô pé da croa do Castromao e do Outeiro de San Marcos e dentro das áreas fortificadas dos Outeiros de Pazos e de Vimieiros e do Castro de Ourille; non lonxe do Castro de Trelle asoelláronse restos de unha *villa* romana, consistente en tubos de barro pra conduzón de augas, e por derradeiro, a

(1) L. Pericot e I. Parga Pondal - *Castros de los alrededores de Mondariz - Balneario,* La Temporada, de 29 de Sant-Vago de 1928.

(1) Diaz Sanjurjo-*Los caminos antiguos y el Itinerario n.º 18 de Antonino,* B. C. M. O. vol., II e III.

(2) Arturo Vázquez Núñez, *Estudios protohistóricos. Las mámoas,* B. C. M. O. vol., I, páx. 334, 1904 e F. L. Cuevillas, *As mámoas do Concello de Ribiz,* B. R. A. G. número 178, 1925.

uns cincoenta metros de Castromao atopouse un miliario de M. Aurelio Carino que foi rexistrado por Vázquez Núñez co número 34, entre os epígrafes da sua crás (1). Iste miliario non é o único que aveciña os castros celanovenses e asin, en San Lourenzo de Cañón, por baixo do Outeiro de Rubiós sinalan Hübner e Vázquez Núñez (2) o achádego de outro adicado a Constancio II.

Convén advertir que toda ista bisbarra de Celanova está alonxada en mais de 20 kilómetros, nos lugares mais pretos, da vía 18 do Itinerario de Antonino a coal non poden pertencer en secuenza nin os miliarios devanditos, nin outro aparecido en Barxiña, (3) a 3 kilómetros do Outeiro de Pazos e a 4 do Monte de Castro e adicado ô emperador Caracalla. (4)

Pertencían en realidade istas pedras á unha vía transversal, cuia esistentenza denunciou Vázquez Núñez (5) e que partindo da mansión de *Aquis Querquenis* (Porto Quintela) (6) seguía por Cadós, onde os fundamentos de unha ponte, un edículo posibremente romano e a lápida *Medamus Arcisi. F.* (7) dan testimoio do seu paso, pra marchar despois por Cañón e por baixo de Castromao, á coller en Vilanova un trazado moi semellante ô que leva hoxe no *trozo* de Ourense á Celanova, a estrada de Portugal, traiecto, onde os achádegos de moedas e outros obxetos de época romana, son frecuentes. Dende Ourense, onde se alcontraron as lápidas números 25 27 e 25 26 do C. I. L., quizais seguira á via pol-a beira ezquerda do Miño, e non, pasado o Miño pol-o Val de Vilamarín, cara Lugo, como supuxeron Vázquez Núñez e Díaz Sanxurxo (1) pois en abono de ista direizón non hai outro argumento que unha pedra cilindrica e sen epígrafe, de Gustey e arriostrando aquela outra hipoteses están os epígrafes 16 e 20 de Vázquez Núñez, aparecidos respectivamente, nos lugares ribeiráns do Miño, de Reza e Alongos e os restos romanos atopados entre os lugares de Astariz e A Cavadiña i-en Troncoso (2) do Concello de Castrelo de Miño.

A esistenza de ista vía secundaria desprendida da 18 do Itinerario, abonda pra espricar os fenómenos de romanizazón que se observan nos Castros de Celanova.

Canto mais se observa e se descobre na arqueoloxía galega, adquirese mais forte convencimento de que os elementos da cultura latina non mataron nin escruiron ôs elementos indíxenas, se non que soio se misturaron co-ilas en certa proporzón de intensidade diversa. A misturanza foi mais forte, e con notabre diferenza nas proisimidás das vías, abondando pra amostralo a destribuzón xeográfica da epigrafía, esceptuando de ela, como é natural as pedras miliarias.

Temos detallada ista destribuzón no anaco da antiga *Gallaecia* que hoxe abrangue a provincia de Ourense e as resultanzas non poden falar mais outo á prol do noso parecer. De 46 epígrafes, á que ascenden os pubricados; 29 están á menos de tres kilómetros da vía número 18 de Astorga a Braga, 2, a moi pouca distanza da fronteira portuguesa e do camiño que seguía a vía número 19; 3, n-unha vía transversal que partía de Chaves, e Támega arriba, metíase no val de Monterrey, onde esisten dous miliarios que lle pertencían; 4, no anaco de Porto Quintela a Ourense, da vía que denantes nos ocupou; quedando soio 8, Fora dos roteiros itinerarios, e ainda algúns de iles (os de Vilaboa, Armea e Reze) alonxados menos de 5 kilómotros.

(1) Vázquez Núñez-*Epigrafía Latina de la Provincia de Orense*, B. C. M. O. vol., III n.º 53.
(2) C. I. L. n.º 4862. V. N. op. cit. n.º 21.
(3) Foi iste miliario o que diu orixe á localizazón trabucada de *Cauca* na Galiza.
(4) Hübner C. I. L. 4876 e 6228; V. N. op. cit. n.º 30.
(5) Op. cit., nos comentarios ô devandito miliario, B. C. N. O. vol., I n.º 8.
(6) F. L. Cuevillas. *A mansión de Aquis Querquernis*, revista NÓS 1924.
(7) Hübner C. I. L. 2530. V. N. n.º 4.

(1) Ops. cit.
(2) B. C. M. O. *Noticias*, vol., I n.º 8, 1898.

Está á esgotarse a

Historia Sintética de Galicia

por Ramón Villar Ponte.

Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza

RESPOSTAS A UN QUESTIONARIO

Freguesía de Riomuiños (Quintela de Leirado)

A terra.—Os montes especiales son: serra de Silva e serra de Coto da Moura, ô N., e ô S. serra de Penagache que limita con Crasto, portugués, e particulares: o Castelo, Capón, Carballiño, Penascal, Coto-chairo, Outeiro-sobreiro, Pedra, Feal, Gondomar, Eixeiras, Cortiñagrande, Val, Anduriñeira e Maravillas.

O río que pasa por iste pobo chámase río de San Francisco e hai outro imediato da alcaldía que se chama río das Augas Santas, que nace no pobo de Bangueses, concello da Verea, e pasa por Pontedeba, levando as suas augas ô Miño.

Os nomes mais correntes das fincas son: a Fonte, Chaira, Pozo, Cotiño, Veiradorío, Penelas, Veiga, Redondelo, Sobreira, Calzadas, Longas, Castiñeiras, Trigueiras, Lamas, Barreiro, Adepedra, Rubial, Cubiliño e Molar.

Os pobos da freguesía son: Beade, Pereiras, Outeiriño, Atrio, Souto, Río arriba, Río abaixo, Alcouce, Outeiro, Corredoira, Portela, Reguengo e Cimadevila, total trece c'uns 157 veciños. Din qu'istes nomes veñen dos romanos.

No resto do concello hai duas parroquias mais: Leirado e Quintela. Leirado ten dazaseis pobos, que son: Agualevada, Costa, Labandeira, Forxán, Ateinde, Val, Tornadoiro, Pousa, Leirado, Fondós, Cabanelas, Fraguas, Xacebás, Mociños, Campo-Real e Chedas. Quintela é pobo e parroquia.

A xente.—A istes pobos dícese que os primeiros poboadores foron *romanos* e *drabes*. Xacebás que ven d'uns primeiros poboadores que viñeron de Castro Leboreiro (Portugal).

Son d'estatura variada, a môr parte color trigueño e os demais, branco. As doenzas mais correntes catarros, neuralxías, reuma, tifos e outras.

Os nomes mais correntes son Pepes e Antonios, e algús mais distinguidos son Argentino e Marina. Apelidos de môr número son Alvarez, Fernández e Alonso. Alcumes: Se tecabezas, Mongán, Morgados, Escopetilla, Pallares, Barqueiros, Merante, Bichos, etc.

Tradiciós históricas.—Dín que n-esta freguesía viviron os mouros, n-un punto chamado *Burato da Moura,* o qual aínda hai un burato que naide s'estreve a entrar, e aínda hai restos de ósos do tempo en que viviron.

Os calristas dín que pelexaron no ano 1870 ô 76, tendo graves combates n-esta zona.

Fala e literatura popular.—Fálase compretamente galego, anque difrentes articulaciós na môr parte dos pobos, principalmente os que lindan coa raya portuguesa que se mete o portugués.

Frases especiás son: «Deixa andar o cán coa roca—que él ha dar conta da mazaroca».—«Tocante a lástimas, vaya por Dios».

Refrás: Rubiéns â mar, vellas a soallar Rubiéns ô nacente, chuvia de repente.

Xiada na lama, chuvia na cama.

Cuando la perdíz canta, nublado viene; no hay mejor señal que cuando llueve.

Cuando a neve pasa ô outro lado do Miño, e bó ano de pan e de viño.

A chuvia no mes de San Juan, tolle viño e non dá pan.

Cousas que lle dín âs mozas.—Se eu fora o carro que te leva a tí â misa!—Se fora eu o galo que canta no teu poleiro!—Se eu fora o espello onde tí te miras todol-os días!—Se eu fora o lume de donde tú te quentas!

Outros ditos.—Cando hai unha porfía, dícese: «O santo que sea, ora pro nobis».

Cántigas e coplas.—Veleiqui algunhas.

Algún día eran tus ojos
los que a mí me daban pena
y ahora no son los tuyos
que son los de otra morena.

—

Eu ben che dixen, miniña,
eu ben te desenganei,
ahora que estás casada,
miniña, que che farei.

—

O gueiteiro da Gudiña
e mais o de tirolá,
encontreinos no camiño
tumba eiquí e tumba acolá

—

Algún día me decías
que te tenía cariño
y ahora me dirás
que te lo llevo perdido.

—

Carrito de siete ruedas
que ruedas por los tejados,
despierta niña si duermes
no tengas sueños pesados.

—

Heiche de tocar as conchas
miña carrapucheiriña,
heiche de tocar as conchas
unha noite na cociña.

—

Si me quieres dar la muerte
olvídame, prenda mía
no hay cuchillo mas fuerte
para quitarme la vida.

Costumes. Comidas.—Comida diaria, caldo galego composto de verdura, patacas, fabas, auga, fariña milla con carne de porco e unto, e pan feito na casa de fariña milla e de centeo, e outras veces de nabo e outras veces de nabiza e outras de castañas, entón chámase caldo blanco, con leite, e patacas con touciño e pescado, e outras veces potaxe de fabas.

Nos días de festa: sopa de macarrón e fideu ou pan trigo, e cocido composto de xamón, carne de vaca ou boi, pita, repolo, garabanzos e chourizos. Carne branca mechada, asada, bistés, caza de ríos e montes, cabrito asado, etc. Postres asegún o tempo: frutas de colleita, dulces feitos na casa e bebidas de todas clases, esto os mais podentes; os de mediana clase e pequena, con carnes de porco, cabra, castrón e año (os mais rayanos).

Vestidos.—Os antigos, pra festas, os homes monteira, chaqueta redonda, calzón, media e chancos ou sexa zapato. Pr'o campo, gorra de lá, chaqueta de lá con pantalón d'estopa, chaleque do mesmo, todo tecido na casa.—As mulleres pano encarnado â cabeza, dengues a capricho, uns encarnados e outros negros e chancos, e nas festas, zapatos, mantilla ou mantillón ordinario. Despois foise trasformando o uso da roupa asegún a moda, e hoxe vístese con pouca difrenza da vila.

Roupa da cama.—Tarima lisa de castaño, con xergón d'estopa da casa, cheos uns con palla centea é outros con folla de millo *(follello)*, sábenas d'estopa, abaixo e arriba, todo da casa e un cobertor de lá por arriba con duas ou tres mantas de farrapos tecidas na casa, e as almohadas tamén d'estopa, cheas de palla ou folla. Esto no século pasado. Hoxe modificouse a situación e o capricho e xa os mais teñen xergós de fío ou lenzo nos de menor escala, e nos demais, colchós de lá cobertos con sábenas e cobertores de comercio e colchas do cuesmo, almohadas de fío do comercio cheas de lá co-a sua funda adornada, e tarimas â moderna dibuxadas e pintadas.

A casa.—Todas de dous pisos, as mais de mampostería ordinaria, e o resto de mampostería concertada, unhas oito de sillería, en toda a alcaldía. Mobles en xeral com'en casas de labradores. Os mobles antigos son: arcas de castaño pra gardal-a roupa, e tamén graos e pr'a custodia do servizo de

mesa. Hoxe xa eisisten en varias familias distinguidas, chineros, roperos, veladores, mesas de noite, lavabos, etc., así coma servizo de mesa, porcelana, louza china, talavera, etc. Así coma outras de barro castelán e galego, tamén antigamente usábase o servizo de mesa de madeira.

Os costumes. Bailes: A mocedá baila muiñeira, jota, mazurca, valse, danza, pasodoble e outros.

Ruadas: Algunhas noites d'inverno hai fiadas onde se xunta a mocedá e fán festa con pandeiro, pandeireta, unha tixola e conchas, bailando todos un por un, coa dita música, e o que ten moza séntase á sua beira e parrafean deica eso da unha da noite. Algún tempo había todal-as noites fiadeiro, usando a dita música, formando bailes púbricos nas cortes.

Xogos. Os nenos xogan ô canivá, escondite e pita cega. Os grandes, brisca, tute, sete e media, monte, etc.

Festas.—N-esta parroquia hai a do patrono, San Salvador, o día 6 d'Agosto; Nosa Señora das Neves, o Santo Cristo, Corpus Criste; San Gosé e Ano Novo.

Entroido. N-algús pobos onde se poñen máscaras e revístense homes de mulleres e mulleres de homes, uns con gaita e outros con música, pasan os tres días moi divertidos, e faise *un vello de palla* e afórcano n-un arbre no derradeiro día de festa.

Semana Santa. Hai os exercizos d'igrexa, coma sempre sen procesión nin cousa dina de ser comunicada.

San Xoán. Hai unha festa imediata da Hermita, e na víspora, pol-a noite, faise ronda todol-os mozos con gaita e póñenlle ramos de froles ás mozas, cada un á sua, e sacan os carros das cortes e lévanse ond'o adro da eirexa pra qu'o outro día a xente que vai á misa os vexa e fanlle bulra ô dono.

Difuntos. Hai a procesión das ánimas en todal-as eirexas, cada un dá responsos pol-os seus, e óyense misas coma de costume.

Natal. Celébrase nas casas, e o 23 hai unha feira moi importante, que se chama feira de Gomesende, 4 kilómetros desviado de Riomuíños, na que van moitas mozas e portugueses e portuguesas e hai diversión coma n-unha romería.

Vida espirtual. Relixión.—San Salvador é abogoso no ouvir, San Antonio dos animales, e téñenlle gran devoción, San Roque pr'a peste, Istes n-iste pobo; nos arredores, Santa Lucía pr'a vista, San Benito pr'as neuralxias e San Mauro pr'a reuma. Tamén van ofrecidos ô San Félix e Nosa Señora da Peneda, que son en Portugal, a segunda c'unha festa moi importante, a dificuldade é pol-a distanza, que non hai comunicazón ningunha.

Romaxes. Por eiquí perto hai tamén Santa Madalena, Nosa Señora do Mundil, San Bertolomé, O Cristal e Nosa Señora da Guía.

Cofradías. Das Ánimas, San Gosé, O Carme e o Santo Cristo.

Supersticiós. Compaña.—Dín que s'aparecen os difuntos, e que hai a procesión das ánimas, e que hai eiquí un veciño que ten tal cárrego, e fai adeviñanzas, porque cando morre algún, xa ise señor o anuncia anticipado tres ou catro días.

Pauto co demo. Tamén dín que hai persoas que teñen pauto co demo, coma son as que manexan as cartas, e a xente vai onde elas saber a verdá por calquera diferenza, un pequeno roubo, unha duda calquera, e eiquí perto vive unha señora que varias veces non s'equivoca á pregunta feita.

Endiañados. N-outro tempo ten habido algús, e fanlle bendiciós en puntos determiñados, e ás veces solen dar co remedio propio.

Bruxas, etc. As mulleres adoitan chamárense bruxas unhas ás outras, anque non se ten dado o caso de poderen probar os feitos. *Sabías* chaman ás que manexan as cartas.

Mal de ollo. Tamén hai en varias persoas a creenza, anque son poucas, mais n-iste país non hai persoa ningunha que *manatice...*

Mouros encantados. Aínda hai rumores dos que vivían no século pasado, que aparecían de cando en cando os mouros qu'estaban encantados n-un punto chamado Castelo, no término d'esta freguesía. Hoxe xa non eisiste tal creenza. Tamén hai a de que hai tesouros ocultos e que pra desencanta-

los hai que valerse d'un libro que se titula *Ciprianillo*, e téñense dado casos de facer excavacións sen que deran resultado.

Cencia popular. Predición do tempo.—Siñal de cambio de tempo, cando se lavan os gatos e se catan as pitas, e rubiéns ô nacente, esto pra chover. Pra vir vento forte, cand'a leña se queima con moita forza que parez a fragua d'un ferreiro. Pra vir sol e tempo craro, cando ven aire N e no W non queda ningunha nube ô pôrse o sol.

Remedios pr'as doenzas. Os mais usados, malvarisco, romero, cuentrillo, violeta, malvas, ruda, couselos, dormideiras, liñaza, etc'

Arte popular. Na freguesia de Riomuíños hai dous cruceiros, un no pobo de Souto e outro no d'Outeiro, e dous petos das ánimas. No resto do concello, hai uns sete cruceiros, e en Leirado, sete nichos.

17 - 12 - 1926.

ISIDORO ROJO FERNÁNDEZ.

UNHA PANXOLIÑA

Aínda está ben vivo por fertuna na nosa Terra o costume da *panxoliña* nos días ledos de Nadal. Fatos de rapaces percorren as casas coñecidas cantando vilancicos ô compás das frautas, pandeiros e birinsbaos. Menos doado é que persoas xa maores teñan ô seu cárrego serenatas semellantes aínda que non sexa a cousa inusitada en certas aldeas nas que os ousequiados é costume que os agasallen con algúns piscolabis. Na cidade cantan no portal si é que non teñen licenza pra facelo no interior. Pol-o común istes cantores son improvisados e sin concerto previo, anque tamén se den casos de orfeóns co debido ensaio.

A música é eminentemente popular e bastante caraiterística. Algunha vez foi pubricada, pro moitas variantas ameazan con se perder por negrixenza dos folkloristas.

Tamén é ben variada a letra producto de unha musa de infantil inxenuidade.

De entre as que teño na miña coleizón, todas casteláns ou bilingües, escollo a que vai seguidamente pol-a sua curiosidade e por hacharse escrita en idioma galego. Foi recollida en terras de Melide.

Dí eisí:

Xente nobre somos
estes que eiquí vimos,
si nos dan licencia
os Reis lles pedimos.
Xente nobre somos
os que eiquí chegamos
si nos dan licencia
os Reis lles cantamos,
que é descortesía
e desobedencia
en casa tan nobre
cantar sin licencia.

—

¿Quen vai de camiño
en noite tan mala?
Son un probe vello
e traio en compaña
unha linda moza
doncela e preñada.
Pra Belén andaron
en longa xornada,
colleunos a noite
na cidade santa;
todo estaba escuro,
a porta pechada;
n-ela peta o vello
con homilde gracia;
responden de drento
que era o que buscaban.
—«Buscamos auxilio
si nos dan pousada.»
Responde unha vella:
—«Vaian noramala.»
—«Ábranos, señora,
señora cristiana...!»
—«Non damos auxilio,
busquen outra casa.»
—«Teña caridade,
mire esta rapaza...»
Entón dixo a Virxen:
—«Cala, José, cala,
sigue, non te afrixas
por esa mundana
que no ventre levo
quen nos remediara.»

—

Seguiron adiante.
A Virxen trembaba;
n-un portal atopan
abrigo entre pallas.
Aló a media noite
pare a Virxen Santa,
naceu o Meniño
os galos cantaban.
Chegan os pastores
con manteiga branca
cargados con ovos
e pandeiro e gaita.
Todos veñen ledos
pra facer foliada
que hoxe é o Nadale,
naceu o Neno-Dios,
denol-o aguinalado
e queden adios.

Como pode ollarse, a peza consta de tres partes: unha introduzón é un pé circunstanciales e un anaco de romance. Iste supoño sexa traducido de algún testo castelán pois coñezo varios parescidos que son igoalmente populares na nosa Terra.

A pequena funzón remata con un «ritornello» músico e ás veces con un bailiño breve, trasunto de muiñeira.

Compostela, 1928.

ARMANDO COTARELO.

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

BLANCO AMOR

ÁCHASE en Galiza o noso querido amigo e colaborador, o poeta ourensán Eduardo Blanco Amor. Os leitores de NÓS e os moitismos leitores que ten en Galiza a valente e fermosa *Céltiga* de Bôs Aires, coñecen ben o nome e os escritos d'un traballador dos mais serios e bariles con qu'o galeguismo conta na Arxentina. Ven encarregado por un gran xornal d'alá pr'escribir en col de Galiza.

Blanco Amor está unido ôs redautores de NÓS por unha vella amistade, e antre o NÓS e *Céltiga* hai unha cumprida intelixenza e fraternidade. Blanco Amor é ademáis un dos valores mais positivos da mocedade galega de hoxe e un dos que teñen feito moito pol-a nosa renacencia. NÓS plazse moito en saudar eiquí ô distinto colaborador e querido amigo, e en abrazar n-il ôs irmans da Arxentina.

LIBROS

O GALO, por Luís Amado Carballo, Cruña, NÓS, 1928.

ISTE é o libro póstumo do poeta, editado primorosamente por NÓS—dend'a edizón de luxo de *Un ollo de vidro* do Castelao, feita por *Céltiga* do Ferrol, se non volvera presentar unha tan feita coma esta— coa axuda dos amigos e ademiradores d'Amado Carballo. Leva un prólogo de Outeiro

Espasandín, cheo da saudade do poeta mozo, morto ôs vinteseis anos, dita en prosa sinxela e enternecida.

Amado Carballo (non sei que teñen os versos dos poetas mortos nas portas da vida) era cecais o mais galego dos poetas novos. Cecais pol-a sua mocedade, puido recoller moi pura a emoción da vida, e espresala en forma sinxela, dando a sensación limpa e íntegra. D'iste xeito, é como a descoberta d'un mundo novo. Cecais pra todo verdadeiro poeta acontezan as cousas d'esta sorte. Pode que cada poeta sexa un descubridor ou un renovador do mundo.

Amado Carballo anova as cántigas do pobo, deitando nos seus metros sinxelos a mais nova sensibilidade e a mais nova maneira d'espresala: esa sorte d'imaxe que volve traguer â autualidade a aitividade mítica. Os dous procedementos casan moi ben, porque eran cousa n-il espontánea, crara e sin violenza ningunha, senon que lle saía asina. Ô menos é a impresión que dá: a de perfeita naturalidade.

Co-isto vése, que non pol-a preferenza dos nosos escritores d'agora pol-a prosa, decaeu nada a nosa lírica, na que seguimos dando cousas cheas de novedade e d'enxebrismo. *O Galo* ha ser un dos libros que mais outo a sosteñan.

ONTES, por Correa Calderón,
Lugo, Ronsel, 1928.

Outra mostra lírica é a *plaquette* de Correa Calderón, tan lírico il sempre, que é un lírico da prosa. Aínda aiquí trunfan tamén as formas sinxelas da lírica popular: as quadras oitosílabas asonantadas das cántigas d'alalala. A lírica galega non quer abandonar—quitando os intentos de Manoel Antonio e Outeiro Espasandín—o elemento musical das verbas. E fai ben, porque a lírica nova en toda á parte anda á regresar â métr c ı e â rima á toda presa. E no Correa Calderón aínda hai mais: hai romantismo, e poesía narrativa *(O romanciñho da rosa, O miragre de Raimundo de Penafort)* e descriptiva *(Fiandón)*. E non lle vai mal.

ROMANCES GALEGOS, por Eduardo Blanco Amor, Buenos Aires,
Céltiga, 1928.

Un dos mais puros líricos do instante presente é Eduardo Blanco Amor, embora, a difrencia dos dous enriba citados, tire un pouco mais âs formas aristocráticas da poesía cortesán, coma Bouza Brey. Istes *Romances galegos*, que tran na capa coma símbolo un cego c'un violín, non todos son nin moito menos de xograr ciscado pol-as ruas. Soan n-iles lembranzas que indican un longo trato co-as literaturas, e vése tamén o home que—moi novo d'aquela—iniciouse nos derradeiros lóstregos do simbolismo. Aínda trai—coma por outra banda moitos dos poetas novos da Europa—un eco d'aquil tempo, moi anovado, mais sostendo aínda con fonduras de sentimento e adeviñación o pulo lírico que non se contenta con calquera cousa.

Sobresai, cecais, Blanco Amor, nos poemiñas breves de moito esprito, e ademais vese que pra il a poesía non é un xogo, embora algunhas vegadas queira parecelo. Saille de moi fondo, e obedece a unha necesidade.

No libro hai cousas de moitos tempos e de moi difrente caraute. É por iso un libro variado e de fondo intrés psicolóxico. A versificazón é tamén variada, rica e abelenciosa, con mestranza e dominio do idioma.

DICCIONARIO GALEGO-CASTELÁN
por Leandro Carré Alvarellos,
Cruña, Lar, 1928.

Pubricouse o primeiro volume d'iste diccionario manual, obra do distinto literato e gran traballador Leandro Carré. Contén iste volume das letras A â D incrusive, e resume todo o que se ten feito ata o día e engade novas verbas e acepciós. É unha obra d'utilidade e destiñada ô gran pûbrico; non é un diccionario d'autoridades, com'o da Academia Galega, nin unha verdadeira enciclopedia de cousas de Galiza, com'o que se vai principiar, d'Eladio Rodríguez González, nin unha obra centífeca. Pro é moito mais que ningún dos diccionarios compretos que se levan pubricado, e que ata d'ago-

ra, mais ben foron vocabularios estesos que non diccionarios propiamente ditos. Ven encher unha necesidade que se faguía sintir fondamente, e está por elo chamado a ter un grande éisito.

UNHA NOVA COLABORAZÓN

A EIREXA DE SANTA EUFEMIA D'AMBÍA

HÓNRASE hoxe NÓS co-a pubricazón d'iste traballo debido â douta penna do eminente arqueólogo e profesor da Universidade de Madrí, D. Manuel Gómez Moreno, cuia autoridade n-istes estudos é ben coñecida, e que hay tempo adica a sua atenzón ôs moimentos e antiguidades da nosa Terra, e ven hoxe colaborar conosco. Dáse n-il notiza d'unha das mais intresantes eirexas pre-románicas de Galiza, e que ata o ano derradeiro ficara por compreto desapercibida. NÓS comprácese moito en faguer coñecer do pûbrico iste moimento e en recibir a colaborazón do ilustre mestre.

CRUCIFIXO GÓTICO DE SANTA EUFEMIA D'AMBÍA

UN GALEGO NA FRORIDA

(NOTA PRESENTADA Ô SEMINARIO DE E. GALEGOS DE SANT-IAGO DE COMPOSTELA.)

O célebre historiador Antón de Herrera na sua tan soada crónica *Hiostoria general de los hechos de los castellanos en las Istas y Tierra firme del mar Océano,* adica grande parte da séptima «década» a refendar as arriscadas aventuras do adiantado Hernando de Soto por terras da Frorida. En chegando a referir a morte do caudillo—21 de Maio de 1542—nomea eisí o capídoo IV do libro VII: «De lo que sucedió a los soldados de la Florida después de la muerte de su general Hernando de Soto»; e n-este capídoo pódese leer o seguinte relato que fai conta recoller por se tratar de un galego e pol-as intresantes novas n-él consiñadas.

A edizón que sigo é a emprentada en Madride, oficiña real de Nicolás Rodríguez Franco, 1726, en folio, páx. 135, da espresada década.

Dí, pois, o cronista de Illescas que tendo determiñado os xa descorazoados esproradores de abandoar a ingrata terra dos Vaqueros e salir ô mar, foron molestados pol-os indios «y cargándolos—espón—al paso de un arroyo, hirieron a un soldado llamado *Sanjurjo,* gallego, y pasando unos calzones de malla, le atravesaron el muslo derecho, y pasando la flecha las tejuelas y bastos de la silla, llegó a herir el caballo con dos dedos de flecha, que era de las comunes que los indios hacen de carrizo, con la misma punta de la caña cortada al sesgo y tostada al fuego».

Con moita razón pon Herrera ista apostela ô marxe: «Golpe de flecha nunca visto».

«Alzaron de la silla al soldado—segue escribindo—y por entre ella y el muslo le cortaron la flecha y le dejaron a beneficio de su cura, que con aceite, lana y ensalmo había hecho muchas admirables en esta jornada. Y después que se perdió el aceite en la batalla de Mavila no había curado ni a sí mismo aunque había tenido dos heridas creyendo que la cura no era provechosa sin aceite y lana sucia. Viéndose, pues, en tanto trabajo, por haber jurado de no llamar al cirujano aunque se muriese por no sufrir la crueldad de sus manos, en lugar de aceite tomó unto de puerco y de la lana hilada de una manta vieja de indios, porque ya no había entre los castellanos camisa ni cosa de lienzo, y al cuarto día estuvo sano y al quinto subió en su caballo, pidiendo a todos perdón por no haber curado dejando perecer a muchos, creyendo que la cura consistía en la lana y el aceite, y que pues veía que estaba en las palabras de Dios, dijo que fuesen a él que las enseñaría a todos. Era este hombre casto, buen cristiano, temeroso de Dios, gran ayudador de todos y curioso en otras tales virtudes».

Pol-a copia

ARMANDO COTARELO.

Imp. NÓS, Real 36-1.º A Cruña

Use o novo cristal PUNTAL, fabricación de Zeis,
e escrusiva da

CASA DE LOS LENTES

Plaza Mayor, 18. OURENSE.

Droguería e Farmacia

LUIS FÁBREGA

Progreso, esquina a Luís Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE
Plumeiros RAFIUM

De mais dura qu'os de pruma e limpan millor. Véndese en todol-os estabrecimentos do ramo

Andrés Perille - OURENSE

Lea vostede

Os Camiños da Vida

por R. Otero Pedrayo.

BODEGAS GALLEGAS, PEARES E OURENSE

Viños finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE
LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18 - Ourense

SANATORIO QUIRURGICO DE SAN LORENZO

SANTIAGO DE GALICIA

DE LOS PROFESORES

D. Fernando Alsina y D. Antonio M. de la Riva

CIRUJNO GINECÓLOGO

Establecimento dotado de todol-os elementos que exixen a terapéutica e a hixiene modernas, situado nas aforas da poboazón, moí cerca do paseo da Ferradura

Teléfono número 195

Pra detalles, calquera dos Direitores ou o Médico interno

P A R D O

ÓPTICO CENTÍFICO

Preguntoiro, 32
SANTIAGO

San Andrés, 50
A CRUÑA

CASA EISCRUSIVAMENTE ADICADA A ÓPTICA CENTÍFICA

FOTOGRABADO

Si quer qu-os seus fotograbados sexan o mais perfeito posibres, convenlle envialos aos

Talleres de fotograbado ESPASA-CALPE S. A.

Rios Rosas, 24-Apartado, 547 MADRID

Xa está a venda

O PORCO DE PÉ

(NOVELA)

por Vicente Risco.

OS PEDIDOS A NOSA ADMINISTRACIÓN

F. ROMAN E SACO

DROGUERIA

e FARMACIA

Pereira, 19 — Teléfono 28

OURENSE

A hixiene nos nenos

é a garantía da sua saúde física e moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos emplee o **"Jabón Sales de la Toja"**, único que âs suas altas calidades meicifás xunta toda a finura e prefume d'un xabón de tocador.

Contribuie ô perfeito desenrolo das criaturas e evita o perigo da escrófula e o raquitismo.

1pta PASTILLA

JABÓN LA TOJA

ÚNICO EN EL MUNDO

O Xabón da Toxa ademais de ser o mellor é un producto galego que nos honra no mundo enteiro

"NÓS" recomenda...

O GALO
por † Leis Amado Carballo 3'00 ptas.

Margarida a da sorrisa d'aurora
por Evaristo Correa Calderón 0'50 ptas.

De mín pra vós
por † Ricardo Carballal 1'00 pta.

CONTO DE GUERRA
por Camilo Diaz Baliño 2'00 ptas.

A fiestra valdeira
por Rafael Dieste 2'50 ptas.

ESTEBO
por Xosé Lesta Meis 3'50 ptas.

María Rosa
por Gonzalo López Abente 1'20 ptas.

De Catro a Catro
por Manuel Antonio 1'50 ptas.

Como falan os brañegos
por Antón Noriega Varela 2'00 ptas.

Os Señores da Terra
por Ramón Otero Pedrayo 2'50 ptas.

A Maorazga
por Ramón Otero Pedrayo 2'00 ptas.

O Estudante
por Ramón Otero Pedrayo 2'50 ptas.

Dibuxos en Linoleum
por Xaime Prada. 2'50 ptas.

A tola de Sobrán
por Francisco Porto Rey 0'80 ptas.

O Bufón d'El Rei
por Vicente Risco 0'80 ptas.

O porco de pé
por Vicente Risco 3'00 ptas.

Cantigas e verbas ao ar
por Xulio Sigüenza 2'00 ptas.

Tríptico Teatral
por Antón Villar Ponte 3'00 ptas.

HISTORIA SINTÉTICA DE GALICIA
por Ramón Villar Ponte 5'00 ptas.

Doctrina Nazonalista
por Ramón Villar Ponte 2'50 ptas.

Diccionario Galego-Castelán
- - de - -
D. Eladio Rodriguez González
en cuadernos quincenaes ao prezo d'unha peseta